

OSMANLI PADIŞAHLARININ GEZİLERİ İÇİN GEREKLİ MEKANSAL ÖZELLİKLER: SULTAN ABDÜLMECİD'İN GERÇEKLEŞMEYEN İZMİR SEYAHATİNİN HAZIRLIKLARI

H. İbrahim ALPASLAN *

Öz

Bu çalışmada 1839-1861 yılları arasında hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun 31. Padişahı Abdülmecid'in çıktığı bir yurt gezisi sırasında İzmir'e uğraması olasılığı üzerine kentte konaklaması için yapılan bazı hazırlıklara dair bilgilere dayanılarak 19. yüzyıl Osmanlısında padişahın konaklaması için mimari bağlamda ne gibi hazırlıklar yapıldığı tartışılmıştır. Padişahların sefer, av veya dinlenme dışında payitahttan ayrılarak şehirleri ziyaret etmeleri II. Mahmud (1808-1839) ile başlamıştır. II. Mahmud'un oğlu olan ve gezilerinde babasına eşlik eden Abdülmecid de hükümdarlığı süresince yurt gezilerine çıkmıştır. Sultanların bu yurt gezileri Abdülmecid'den sonra da devam etmiş, V. Murad (1876) ve VI. Mehmed Vahideddin (1918-1922) hariç tüm padişahlar yurtiçi gezileri gerçekleştirmişlerdir. Gezilerin rotaları, gezideki önemli olaylar, padişahların taltifleri, ihsanları gibi eylemleri çeşitli kaynaklara kaydedilerek günümüze aktarılmıştır. Bu geziler esnasında padişahların konaklamak için genelde yörenin önde gelenlerinin konaklarını, kırsal alanda Otağ-ı Hümayun'u veya kıyıya yakın yerlerde yatlarındaki kamaralarını tercih ettikleri görülmektedir. Kenti ziyarete gelen bir padişahın konaklaması için ayrılan konakların hazırlanması için aylar öncesinden gönderilen emirnamelerden kendilerinin herhangi bir mekânda konaklamadığı, bazı şartlarının olduğu anlaşılmaktadır ancak bunlara dair detaylı bir aktarım bulunmamaktadır. Bu noktada arşivlerde bulunan bir belge padişahların konaklayacağı mekânın ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğine dair kısıtlı da olsa önemli bilgiler içermektedir. Bu belge, Abdülmecid'in İzmir'e gelme olasılığı üzerine sahildeki Sarıklışa binasında yapılan dekoratif düzenlemelerle ilgilidir. Her ne kadar Abdülmecid gezisinde İzmir'e uğramasa da belge sayesinde 19. yüzyılda bir padişahın payitaht dışında konaklaması için nasıl bir mekânın makul olduğu konusunda ipuçları elde edilebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Sarıklışa; Abdülmecid; Osmanlı Dönemi İzmir'i*

* DEÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ibrahim.alpaslan@deu.edu.tr .

THE NECESSARY SPATIAL CHARACTERISTICS FOR OTTOMAN SULTANS' TRIPS: PREPARATIONS FOR SULTAN ABDÜLMECİD'S UNREALIZED JOURNEY TO IZMİR

H. İbrahim ALPASLAN*

Abstract

This study aims to investigate the architectural characteristics required for Ottoman sultans' stay during their trips in the empire, based on archival records of Sultan Abdülmecid's (31st Sultan of the Ottoman Empire, 1839 – 1861) potential journey to Izmir. Except for military expedition, hunting or recreational journeys; Mahmud the second (1808-1839) is the first sultan who started to leave the capital to visit other cities. Abdülmecid (the son of Mahmud II), who accompanied his father during his visits, also went on domestic trips during his reign. Sultan's trips continued after Abdülmecid. All the subsequent sultans except Murad V (1876) and Mehmed VI Vahideddin (1918-1922) went on such domestic trips. Various sources provide information about the routes taken in such journeys, important events and activities along the journey, rewards given by the sultan etc.. During these trips, it is seen that the sultans preferred to stay in the mansions of the urban elites. In the countryside, the Otag-i Humayun and in coastal areas the yachts are the preferred accommodations. The orders were sent months ago to prepare the mansions to maximize the sultan's comfort. Such orders indicate that they tend to stay in unique places which had specific architectural characteristics. Yet, detailed information about those orders can rarely be found. Nonetheless, the archival documents that has such information provide evidence about the characteristics of a place where the sultans stay. This study is based on such a document. The document explains the decorative arrangements made at the Sarikisla building for Abdülmecid's potential trip to Izmir. Although Abdülmecid's visit to Izmir was canceled, the document gives important clues about the physical environmental characteristics that were required for sultan's to stay outside the capital in the 19th century.

Keywords: Sarikisla; Abdülmecid; Ottoman Izmir

* Dokuz Eylül University Faculty of Architecture, Department of Architecture, ibrhlm.alpaslan@deu.edu.tr .

GİRİŞ

Hükümdarların hükmettikleri kentleri ziyaretleri her zaman önemli olmuştur. Bu ziyaretler esnasında kentlilerin dünyevi otoritenin en üst temsilcisi ile karşılaşmasının yarattığı manevi atmosferin yanı sıra cezalandırılma ile ödüllendirilme olasılıkları arasındaki gergin psikoloji bir süreliğine kente hâkim olur. Seyahatlerin günümüze kıyasla çok daha uzun sürdüğü modern öncesi dönemde hükümdarların ziyaretlerine dair haber, ziyaretin gerçekleşmesinden çok daha önce kente gelirdi. Hatta, hükümdarın kişisel varlığına hizmet edecek ya da ziyaretin hatırasına adanacak birçok faaliyetle geçen bu süreye, Roma İmparatoru'nun MS 130 yılında Attalia kentini ziyareti onuruna inşa edilen Hadrianus Kapısı gibi, hükümdara adanmış yapıların inşaatının sığdırıldığı örnekler bile vardır.

Roma'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da hükümdarlar her zaman başkentte kalmamış, çeşitli nedenlerle hükmettikleri kentleri ziyaret etmişlerdir. Erken dönemlerde sadece askeri seferler, av veya dinlenme amacı ile gerçekleşen bu ziyaretler 19. yüzyılda seyahat olanakları ve konforunun da artması ile bu amaçlardan bağımsız olarak hükmedilen coğrafyayı ve halkları görme ve kendini gösterme amacı ile de yapılmaya başlanmıştır.

Ziyaret edilen kentlerde padişahın ve beraberindekilerin nasıl karşılanacağı ve ağırılanacağını büyük bir heyecan ve hazırlığa neden olduğunu tahmin etmek zor değildir. Padişahın rahat bir gezi geçirmesi, kentten memnun ayrılması hiç şüphesiz kentin ileri gelenleri için hayati bir konu idi. Çoğu zaman aylar öncesinden rota üzerindeki kentlere haber verilir, gerekli hazırlıkların yapılabilmesi sağlanırdı.

Bu çalışma, böyle bir dönemde, 19. yüzyıl Osmanlısında bir padişahın bir kenti ziyareti söz konusu olduğunda kendisinin konaklaması için kentte mimari bağlamda ne gibi hazırlıklar yapıldığı üzerinedir. Çalışmanın yöntemi, genel eğilimlerin tespiti, Abdülmecid'in 1859 yılındaki seyahatinin bu eğilimlerle karşılaştırılması ve elde edilen belgelerden yararlanılarak bazı yorum ve tespitlerin üretilmesi üzerine kuruludur. Dönemin padişah gezilerindeki eğilimleri, bu gezilere eşlik eden seyyahların anlatılarından ve gezilerle ilgili arşiv taraması yapan çağdaş araştırmacıların yayınlarından takip edilebilmektedir. Bu seyahatname ve çalışmalarda yer alan, özellikle konaklama ve mimari hazırlıklar konusundaki bilgilerden, olası İzmir seyahatindeki hazırlıkların yorumlanması sürecinde yararlanılacaktır. Ancak bu kaynaklarda mimariye dair anlatıların oldukça kısıtlı olduğunu da belirtmek gerekir. Zira en detaylı anlatım veya çalışmalarda dahi padişahın nerede konakladığı veya konakladığı mekanların tefrişi hakkında net bilgiler edinmek her zaman mümkün olmamaktadır. İzmir'deki hazırlıklara dair eldeki kaynaklara, az sayıdaki arşiv belgeleri ile sınırlıdır. Bu kayıtlarda, Sultan Abdülmecid'in 1859'da çıktığı ve Selanik-Sakız rotasını izlediği seyahati esnasında İzmir'e uğrama olasılığı üzerine Sarıkışla binasında yapılan dekoratif hazırlıkların kaydı tutulmuştur. Söz konusu hazırlıkların bir görgü tanığının ifadelerinden ziyade bürokratik dilin formel anlatılarının ardından izlenmeye çalışılması yaşanan olayların net olarak canlandırmasını güçleştirmekte ancak bazı varsayımlarda bulunma olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın sonuç bölümünde kesin yargılardan ziyade farklı olasılıkların ortaya konmasının temel nedeni budur.

PADİŞAHLARIN SEYAHATLERİ VE PAYİTAHT DIŞINDAKİ KONAKLAMALARI

Osmanlı padişahlarının kent ziyaretleri uzunca bir dönem askeri seferler esnasındaki ziyaretlerle sınırlı kalmıştır. Askeri sefer haricinde nadiren Edirne ve Bursa gibi eski başkentlere ziyaretlerde bulunmuşlar, sefer, av veya dinlenme haricinde, kentler ve orada yaşayanlar hakkında bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilen kent ziyaretleri II. Mahmud (hükümdarlığı: 1808-1839) ile birlikte başlamıştır (Mercan, 2017, 463). Ordunun yapısı başta olmak üzere birçok reforma imza atan II. Mahmud'un bu gezilerdeki amacı reformlarının uygulanış ve sonuçlarını görmektir (Çakılcı, 2017, 64).

II. Mahmud'un başlattığı yurt içi geziler kendinden sonra da devam etmiş, 19. yüzyılda ulaşım konfor ve olanaklarının artması ile padişahlar sık sık yurtiçi gezilere çıkar olmuş, tebaalarına kendilerini gösterme lütfunda bulunurlarken kendileri de hâkimiyet nesnelere beşerî ve fiziksel yönlerini görme olanağına kavuşmuşlardır. II. Murad'ın ardılı, şehzadeliğinde babasının seyahatlerine katılarak tecrübe edinen Abdülmecid (hükümdarlığı: 1839-1861), hükümdar olunca bu geleneği devam ettirmiş ve farklı zamanlarda

muhtelif yurt gezileri düzenlemiştir (Özger, 2011, 3). Abdülmecid'in ardılı olan Abdülaziz (hükümdarlığı: 1861-1876) menzili büyütmüş, 21 Haziran 1867 tarihinde bir Avrupa seyahatine çıkarak yabancı ülkelere seyahat eden ilk padişah unvanını almıştır. Bu seyahatte Abdülaziz Fransa ve İngiltere'yi ziyaret etmiş, Belçika, Prusya ve Avusturya'ya da uğramıştır.

Yurtiçi gezilerine de devam eden Abdülaziz'in Mısır gezisinin dönüşünde 26 Nisan 1863'te İzmir'e uğradığı bilinmektedir (Korkmaz, 2012, 314). Bu çalışmanın odaklandığı, Abdülmecid'in gezisinden hemen 4 yıl sonra gerçekleşmiş ve gezi hakkında detaylı bir seyahatnamenin yazılmış olması nedeni ile bu geziyi bir miktar detaylı ele almakta yarar vardır. Önceki gezilerde olduğu gibi hazırlıklar, gezi öncesinde güzergahtaki ilgililere gerekli direktiflerin iletilmesi ile başlar (Kaya, 2015, 32). Abdülaziz'in gezi süresince konakladığı bazı mekanlar geziyi yakından takip eden Fransız L. Gardey tarafından aktarılmıştır. Buna göre padişah İskenderiye'de İncir Sarayı'nda (Le palais de Ras-et-Tin) konaklar (Gardey, 1865, 28). Bu yapı Mısır'daki yönetici elite ait bir saraydır. Abdülaziz dönüş rotasında, 20 Nisan gecesi İzmir'e varır, şehzadeleri taşıyan yatları bekler ve kente 21 Nisan'da ayak basar (Kaya, 2015, 50). Dolayısıyla en azından o geceyi seyahat ettiği yatında geçirdiği kesindir. Padişah 23 Nisan'da Bornova'yı ziyaret eder ve burada kentin önemli Levanten ailelerden birisi olan Whitall ailesinin konağında zaman geçirir (Şekil 1). İzmir valisine birinci dereceden bir kıta Osmânî Nişanı'nı burada takdim eder ve ardından İzmirli Ermeni tacirlerden Yosef Bey'in evini ziyaret eder (Gardey, 1865, 242-245; Kaya, 2015, 53). 24 Nisan günü Buca'yı ziyaret eden padişah burada da yine önde gelen Levanten ailelerden birine ait olan Baltazzi ailesinin konağında ağırlanır (Şekil 2) (Gardey, 1865, 252). 25 Nisan günü padişah ve beraberindekiler deniz yolu ile kentten ayrılır. Detaylı seyahatnamede İzmir'de padişahın konakladığı mekanlara dair kesin ifadeler bulunmamakla birlikte Gardey'in yakın tanıklığından çıkan sonuç padişahın kentteki birçok gayrimüslim ailenin konağını ziyaret edip uzun süre geçirmesine, hatta bazı resmî törenleri dahi bu konaklarda yapmasına rağmen konaklamak için yatını tercih ettiği yönündedir. Dönüş yolunda da Çanakkale ve Gelibolu'ya uğrayıp zaman geçirmesine rağmen geceyi yatında geçirdiği kaydedilmiştir (Kaya, 2015, 56).

Şekil 1. C. Whitall Konağı, Bornova (Kaynak: Ege Üniversitesi; 2020).

Şekil 2. Baltazzi Konağı, Buca, 2010 (Kaynak: Kişisel arşiv).

Abdülaziz'den sonra gelen padişahlardan, V. Murad (hükümdarlığı: 1876) ve VI. Mehmed Vahideddin (hükümdarlığı: 1918-1922) hariç hepsi yurtiçi gezilerine devam etmiş ancak İzmir'e uğramamışlardır (Mercan, 2017, 472).

SULTAN ABDÜLMECİD'İN SEYAHATLERİ VE KONAKLAMA MEKÂNLARI

Sultan Abdülmecid hükümdarlık döneminde çıktığı gezilerinde, 1844'de İzmit-Bursa-Çanakkale-Midilli-Gelibolu, 1846'da Rumeli, 1850'de Girit-Rodos-Sakız-İzmir-Çeşme-Urla-Sisam-Kuşadası-Marmaris-Bodrum-İstanköy-Bozcaada-Gelibolu, 1859 Selanik-Sakız rotalarını izlemiştir (Özger, 2011, 4-9; Çakılcı, 2017, 1).

Abdülmecid'in gezilerinde nerelerde konakladığına dair aktarımlara bakılacak olursa, kıyıya yakın yerleşmelerde konaklamak için genellikle yatını tercih ettiği görülmektedir. Yata erişmek güç olduğunda veya başka nedenlerle bu alternatif tercih edilmediğinde padişahın özellikle büyük yerleşimlerde sıklıkla kendisi için hazırlanan, yörenin önde gelenlerinin konaklarında ağırlandığı da görülmektedir. Örneğin Varna kentinde kendisi gelmeden önce tadil edilerek hazırlanan bir sarayda kalmıştır (Özger, 2011, 6). Bu iki seçeneğin yanı sıra, 6 Mayıs-14 Haziran 1846 tarihlerindeki Rumeli gezisinde ise, kırsal alanlarda ve küçük yerleşimlerde otağı hümayunda konakladığı kaydedilmiştir (Mercan, 2009, 88-96).

1850 yılında çıktığı Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) gezisinde Sultan Abdülmecid büyük yerleşimlerde yörenin ileri gelenlerinin konaklarında ağırlanmış ancak çoğunlukla yatında gecelemeği tercih etmiştir. Bu gezi esnasında 22 Haziran Cumartesi sabahı İzmir'e gelinmiş, askeri kışlalar ve kâğıt fabrikası incelenmiş, Bornova'ya uğranmıştır. Padişah büyük olasılıkla kentte konaklamamış, deniz yolu ile geldiği kenti gün içerisinde ziyaret edip akşamüstü tekrar yatına dönmüştür (Özger, 2011, 15). Padişahın Girit adasında en az bir geceyi Vali Mustafa Paşa'nın konağında, birkaç geceyi de Kandiyeye kentinde kendisi için hazırlanan bir konakta geçirdiği, Sakız Adası'nı ziyareti sırasında ise Sakız Kaymakamı Sücudi Efendi'nin şehir dışındaki konağında üç gece kaldığı bilinmektedir (Özger, 2011, 11-14).

Sultan Abdülmecid aşağıda detaylı olarak değinilecek olan son seyahatini 23 Temmuz-4 Ağustos 1859 tarihlerinde Selanik-Sakız rotasında gerçekleştirmiştir.

SULTAN ABDÜLMECİD'İN 1859 SELANİK-SAKIZ GEZİSİ

Sultan Abdülmecid'in 1859 yılında Selanik ve Sakız'ı kapsayan gezisinin temel amacı, resmi olarak Cerîde-i Havâdis'te "*her sınıftan tebaanın durumlarının bizzat padişah tarafından incelenmesi ve Padişahın şefkat ile adaletinin taşrada tecelli etmesi*" (Çakılcı, 2017, 69) olarak belirtilmiştir. Ayrıca yeni imar faaliyetlerinin teftiş edilmesi de seyahatin amaçları arasında sayılmıştır. Bununla birlikte Çakılcı'ya göre, 1856 İslahat Fermanı'ndan sonra yapılmış bir ziyaret olarak, söz konusu fermanla bilhassa gayrimüslimlerle devlet arasında yeniden inşa edilen ilişkilerin teftişi de amaçlanmış olmalıdır. Seyahat kapsamında gayrimüslim tebaanın yoğun olarak yaşadığı sembol merkezlerden Selanik ve Sakız Adası'nın ziyaret edilmesi de bu iddiayı desteklemektedir (Çakılcı, 2017, 69).

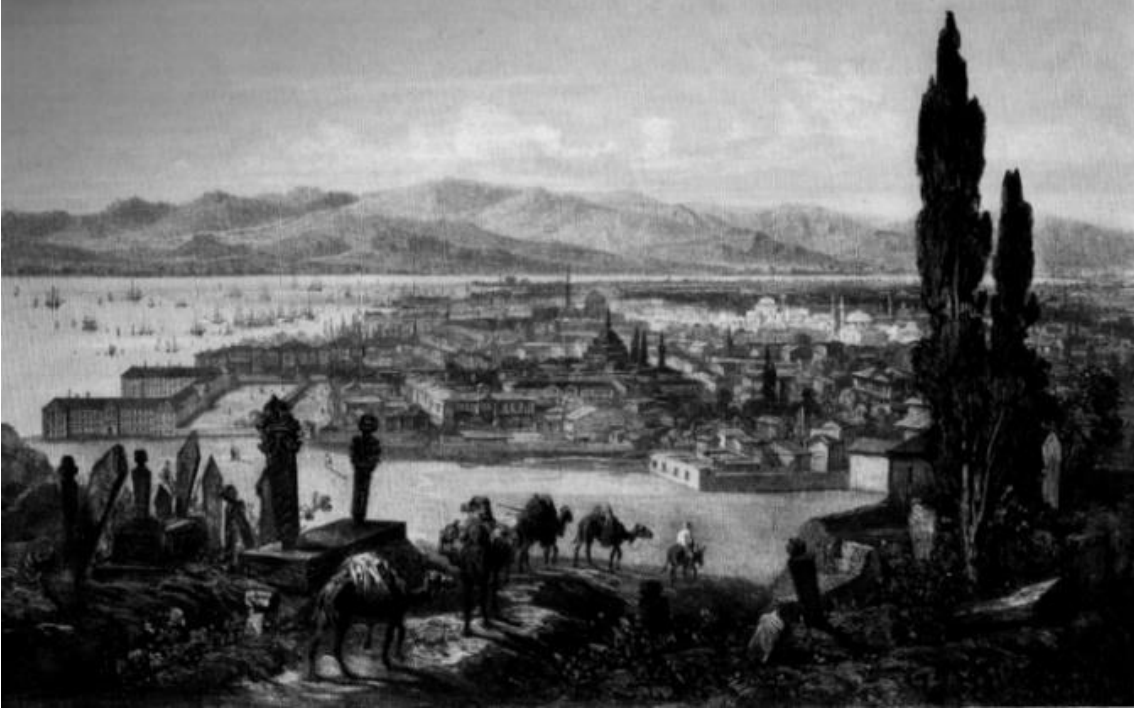
Abdülmecid son seyahati olan 23 Temmuz-4 Ağustos 1859 tarihlerinde gerçekleşen söz konusu seferde kendisi ve maiyeti için hazırlanması emredilen konaklarda kalmıştır (Çakılcı, 2017, 70). Bu konakların hazırlanması için Selanik Valisi'ne geziden önce bir emirname gönderilmiştir. Emirnamede, padişahın yapmayı düşündüğü seyahatte Selanik'e uğrama olasılığının olduğu, bu olasılık nedeni ile Yusuf Paşa'nın konağı ve benzer başka konaklardan birkaçının hazırlanmasının gerektiği bildirilmiştir. Emirnamede ayrıca bu hazırlıkların fazla gösterişli olmasının uygun düşmeyeceği, sade düzenlemelerde bulunulması da belirtilmiştir (Osmanlı Arşivleri, A. MKT. UM.. 358-89)*.

Bu emirname üzerine vali, padişahın ikameti için Yusuf Paşa Bahçesi ve Konağı'nın, maiyetinin ikameti için ise Dario Allatini ve Shelomo Fernandes'in konaklarının hazırlanmasını istemiştir (Çakılcı, 2017, 72).

Padişahın bu seyahatinin rotasının ve duraklarının tam anlamıyla kesin olmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Cerîde-i Havâdis'in ilgili haberinde, Padişahın Bahr-i Sefid tarafına bir gezi düzenlediği bildirilmekle birlikte şehir ismi belirtilmemektedir (Çakılcı, 2017, 69-70). Yukarıda bahsedilen Selanik Valisi'ne gönderilen emirnamenin dilinden Selanik'e dahi uğranılıp uğranılmayacağını kesin olarak belli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu geziyi ilginç kılan bir diğer nokta da padişahın Sakız'da sadece 6 saat kalıp İstanbul'a geri dönmesidir (Çakılcı, 2017, 82).

Rotası net olmayan bu seyahat sırasında padişahın İzmir'e de uğrama olasılığı herhangi bir kaynaktan belirtilmemekle birlikte en azından kentin askerî erkanı tarafından bu olasılığın dikkate alındığına dair emareler bulunmaktadır. Zira İzmir'de yapılan ve bir sonraki bölümde değinilecek olan hazırlıklarla bu seyahatin tarihleri örtüşmektedir. Bunu destekler biçimde, Çakılcı'nın, gezinin esas amacı olarak ileri sürdüğü "*bilhassa gayrimüslimlerle devlet arasında yeniden inşa edilen ilişkilerin teftişi*" (Çakılcı, 2017, 69) tezi geçerli ise söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci büyük kenti ve demografik açıdan en büyük zenginliğe sahip kentlerden biri olan İzmir'e de uğranması sürpriz olmayacaktır (Şekil 3). Ancak İzmir valisine ya da herhangi bir yetkiliye Selanik'e gönderilene benzer biçimde, hazırlık yapılmasına dair bir emirname gidip gitmediği bilinmemektedir.

* Osmanlı arşivlerindeki tarihler her zaman belgenin yazıldığı veya teslim alındığı tarihi göstermemektedir. Zira bu emirnamenin arşivdeki tarihi hicri 04.01.1276 olarak belirtilmektedir. Miladiye çevrildiğinde bu tarih 03.08.1859'a karşılık gelmektedir. Ancak belgenin içeriğinden 23 Temmuz, yani gezinin başladığı günden çok daha önce yazılmış ve gönderilmiş olması gerektiği aşıkardır. Tarafımızca, 03.08.1859 tarihinin belgenin arşive giriş tarihi olduğu, dolayısıyla üretildikten birkaç ay sonrasının tarihi olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 3. J. Schran'a ait, 1860 civarına tarihlenen bir gravürde Sarıkışla (en solda). (Kaynak: Maeso ve Lesvigne, 2013, s. 144).

İZMİR'DE YAPILAN HAZIRLIKLARA DAİR BELGELER

Sultan Abdülmecid'in 23 Temmuz-4 Ağustos 1859 tarihlerindeki Selanik-Sakız seyahati ile bağlantılı 10 Ekim-15 Aralık 1859 aylarına tarihlenen bir dizi belge, padişahın bir yurt içi seyahatte İzmir'e uğraması olasılığı üzerine ne gibi hazırlıklar yapıldığına dair önemli bilgiler barındırır. Belgelerin tarihlerinin Selanik-Sakız seyahatinin sona ermesinden 2 ay sonra olması iki olasılığı ortaya koyar. İlk olasılık Selanik-Sakız seyahatini beklenmedik biçimde Sakız'da 6 saat kaldıktan sonra bitirerek İstanbul'a dönen padişahın tekrar bir seyahate çıkması ve İzmir'e uğrama olasılığıdır. Ancak bu kadar kısa aralıklarla aynı bölgenin ziyaret edilmesi ve önceki seyahatlerde hep yaz aylarının tercih edilmesi nedeni ile bu olasılık pek gerçekçi görünmemektedir. Daha büyük olasılık ise padişahın Temmuz-Ağustos aylarındaki seyahatinde İzmir'e uğrama olasılığı üzerine Sarıkışla'daki mekânların hazırlandığı ancak padişahın İzmir'e uğramaması dolayısıyla boşa yapılmış bu masrafların nasıl karşılanacağına dair tereddütlerin ardından Ekim ayında yapılanların bir listesinin çıkartılması ile resmi yazışmaların başladığıdır (Şekil 4). Bu harcamaların yol açtığı zor durumun işareti 9 Kasım 1859 tarihli belgedeki "İnşaat masraflarının izinsiz harcanması usule uygun değilse de izin almaya vakit olmadığından bir kereye mahsus ödeme yapılması gerekmektedir" biçimindeki ifadede görülmektedir (Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447, 29589).

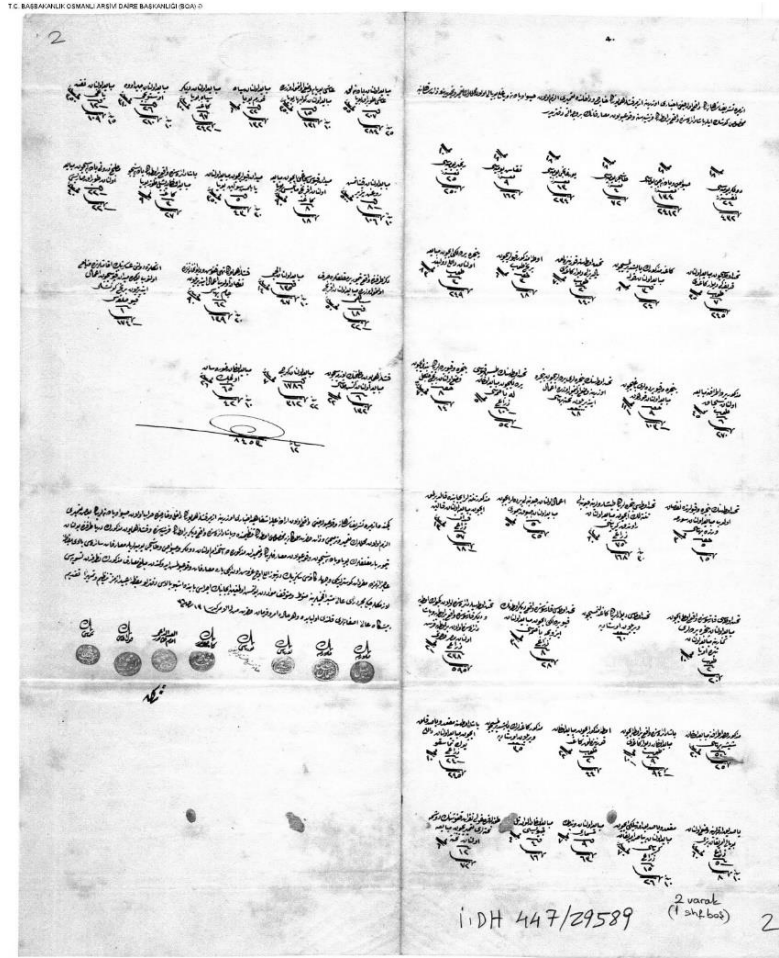
Konu ile ilgili arşiv belgeleri arasında 10 Ekim 1859 tarihli tamiratla ilgili ilk belge en kapsamlı bilgiyi içerir (Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447, 29589) (Şekil 5). Belgede,

"Geçende Padişah'ın İzmir'i de ziyaret edebileceği haberi üzerine İzmir kışlasının iç ve dış bazı yerlerinin tamir ve onarımı gerekmektedir. Ayrıca özel odanın düzenlenmesi, paşa dairesinde olan diğer odanın tefrişi ve kışlanın deniz tarafında bulunan demir parmaklıkların boya ve badanası gerekmektedir. Bu tamir için ağaç ustası, sıvacı ve taşçının yevmiyesi ile diğer masrafların gösterildiği mazbataya göre toplamda masraf sekiz bin dört yüz elli üç kuruş on iki paradır. Bu meblağın Nezaretten karşılanması lazım olacağı ve gereğinin yapılması için işbu mazbata düzenlenip mühürlenmiş ve makama takdim edilmiştir. Emir ve ferman sizindir"

denilerek bir keşif çıkarılmış, yapılması gereken imalatlar, imalatın kaç gün süreceği (veya sürdüğü), ne kadar malzeme gerektiği, malzemenin birim ve toplam fiyatları ayrıntılı biçimde listelenerek ser-askeriye makamına iletilmiştir.

Şekil 4. 1871 tarihinden önceki bir fotoğrafta İzmir Sarıklısa. Güneyden görünüş (Kaynak: Mimarlar Odası İzmir Şubesi Arşivi, 2019).

Şekil 5. Sarıklısa'daki tamiratla ilgili liste (Kaynak: Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447/29589).

Bu listeye göre padişahın konaklaması için düşünülen Sarıklı'nın uygun hale getirilmesi ve diğer gerekli onarımların yapılabilmesi için Tablo1'de gösterilen kalemlere ihtiyaç vardır (Tablo 1):

Tablo 1. 10 Ekim 1859 tarihli belgede bulunan iş kalemleri ve maliyetleri (Kaynak: Osmanlı Arşivi, İ. DH. 447/29589).

İş Kalemi	Süresi/ miktarı	Birim Maliyet	Toplam Maliyet
Ağaç ustası yevmiyesi	18 gün	24 kuruş	432 kuruş
Sıvacı ve badanacı yevmiyesi	18 gün	134 kuruş	2412 kuruş
Taşçı yevmiyesi	18 gün	4 kuruş	72 kuruş
Yorgancı yevmiyesi	18 gün	13 kuruş	234 kuruş
Nakkaş yevmiyesi	18 gün	9 kuruş	162 kuruş
Çiftçi	10 gün	25 kuruş	250 kuruş
Taht odası için satın alınan kadifeli duvar kağıdı	7 metre	35 kuruş	245 kuruş
Kağıdın yaptırılması için satın alınan kola	3	8 kuruş	24 kuruş
Taht odasına korendelik (?) yaldızlı duvar kağıdı	2 metre	70 kuruş	140 kuruş
Taht odası kapıları için pirinç	3 çift	6 kuruş	18 kuruş
Pencere perdeliği için satın alınan dallı tülbent	3 top	73 kuruş	219 kuruş
Perde etrafına satın alınan saçak	6 top	45 kuruş	270 kuruş
Pencere ve kapı perdeleri için satın alınan kordon	9 çift	11 kuruş	103 kuruş
Taht odasının pencereleri perdeleri için pencere üzerine konulmak üzere imal	1 adet		18 kuruş
Taht odasının dış kapı perdeliği için satın alınan leh basması	10 zira	5 kuruş	52 kuruş
Pencere ve kapı için alınan pirinç çengel	8 çift	70 para	14 kuruş
Taht odasının pencere ve kapılarında eksik olup alınan sürme ve reze	5 çift	3 kuruş	15 kuruş
Taht odasının pencerelerinin dışarisına çübeli (?) tentelik için alınan revandik	75 zira	90 kuruş	168,30 kuruş
İmal olunan çünbeli (?) perdeler için satın alınan çubuk demiri	5 adet	5 kuruş	25 kuruş
Tenteleri gerektiğinde kaldırmak için satın alınan kalın kırat	57 zira	13 para	18 kuruş
Taht odasının karşısındaki oda için satın alınan pencere perdeleri kenarına tire	2 top	10 kuruş	20 kuruş
Taht odası ve duvarının kağıtlanması için verilen ustadiye			60 kuruş
Taht odasının karşısındaki odaya kapı perdeliği için satın alınan izovice basması	8 zira	21 kuruş	28 kuruş
Taht odasıyla dairesinde olan küçük oda ve diğer karşısındaki odaya ve paşa	238 zira	21 kuruş	595 kuruş
Hasır etrafına satın alınan şişe	50 adet	20 para	25 kuruş
Paşa dairesinde olan bir oda için satın alınan duvar kağıdı	9 top	10 kuruş	94 kuruş
Adı geçen oda için satın alınan kurunzalık (?) kağıt	2 top	22 kuruş	44 kuruş
Kağıtların yapıştırılması için verilen ustadiye			35 kuruş
Paşa odasının mak'ad ve yastıklık için alınan dallı yük timasko	24 zira	10 kuruş	245 kuruş
Yastıklık arklarında bulunan boyalı Amerikan bezi	5 zira	60 para	8,10 kuruş
Mak'ad ve yastıklık örtüsü için satın alınan beyaz Amerikan bezi kirpası	15 zira	70 para	26,10 kuruş
Satın alınan Venedik mismarı	9 adet	7 kuruş	63 kuruş
Satın alınan elvan tel çivisi	4 adet	4 kuruş	16 kuruş
Tonala (?) karakolu asker koğuşunun döşeme tahtaları tamir için alınan tahta	12 adet	6 kuruş	72 kuruş
Satın alınan badanalık aşu toprak boya	207	55 para	284,25 kuruş
Aşu boyaya konulmak için satın alınan gülbahar boya	15	250 para	131,10 kuruş
Satın alınan siyah kurum boya	22	6 kuruş	132 kuruş
Satın alınan diğer siyah boya	97 kağıd	100 para	242 kuruş
Satın alınan Çin ... istevici	26	310 para	210,10 kuruş
Satın alınan nakış yağı	12	350 para	109,15 kuruş
Satın alınan kınanmış rugan pezir	8	500 para	106,10 kuruş
Meydan kapısı saçağı için satın alınan Efrenc matisi (?) boya	8 kağıd	90 para	18 kuruş
Meydan kapıları için satın alınan yapılmış sulit boya	5	350 para	43,30 kuruş
Paşa dairesinde olan odanın badanası için satın alınan yeşil toz boya	3 kağıd	9 kuruş	27 kuruş
Mutfak içine badana için satın alınan toprak sarısı	22	40 para	22 kuruş
Diğer tarafta olan demir parmaklıklara harcanmak için satın alınan Efrenc	18	50 para	22 kuruş
Satın alınan alçı	135 kilo	14 kuruş	47,10 kuruş
Kışlanın ... ve divanhanelerinde eksik olan imal ettirilen cam	62	90 para	139,20 kuruş
İngiltere Devleti askerlerinin ikametlerinde kaybolan meydan kapısı için imal	1		174 kuruş
Kışla mutfağında lazım olan satın alınan ateş taşı	6	22 kuruş	132 kuruş
Satın alınan kireç	1786	7 para	312,22 kuruş
Satın alınan horasan ölçek	65 adet	26 kuruş	42,10 kuruş
TOPLAM			8453,12 kuruş

İkinci belge 1 Kasım 1859 tarihlidir. Seraskeriye makamına yazılan belgenin içeriği şöyledir:

“Geçende Akdeniz tarafını ziyaret eden Padişah’ın İzmir’i de ziyaret edebileceği haberi üzerine kışlanın iç ve dış bazı yerleri tamir ve onarım ettirerek sekiz bin dört yüz elli üç kuruş on iki para masraf olmuştur. Bu meblağın, Nezaretten ödenmesi lazım olduğuna dair bilgi edinme yazısı ile defterli mazbata makama ekleriyle takdim edilmiştir. Bu konu ile makamın emir ve iradeleri gerektiği. Emir ve ferman sizindir” (Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447, 29589).

Bu belgede de “padişahın İzmir’i de ziyaret edebileceği haberi” alındığının belirtilmektedir. Bu haberin kaynağı ve içeriği belli olmamakla birlikte ifadeden padişahın doğrudan İzmir’e gelmeyeceği, “Akdeniz tarafını” ziyaret ederken İzmir’e de uğrayabileceği anlaşılmaktadır. Bu ifade de Selanik-Sakız rotasına sahip olan 1859 gezisinin kastedildiğini düşündürmektedir.

Ayrıca ilk belgeden tadilatların yapılıp yapılmadığı anlaşılmamakta, ikinci belgeden ise tadilatların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Üçüncü belge ise 9 Kasım 1859 tarihlidir. Sadaret Makamı’na yazılan belgede şu ifadeler yer almaktadır:

“İzmir’de bulunan kışlanın tamir ve düzenlenmesine harcanmış olan sekiz bin dört yüz elli üç kuruş on iki paranın ödenmesi hakkında düzenlenen defter gereğince mahallinden yazılan mazbata gönderilmiştir. Hassa-yı ordu müşiri Paşa hazretlerinin tezkeresi Şura-yı Askeriyeye havale edilmiştir. İnşaat masraflarının izinsiz harcanması usule uygun değilse de izin almaya vakit olmadığından bir kereye mahsus ödeme yapılması gerekmektedir. Bu durumda masrafın hazineден ödenmesi hakkında gereğinin yapılması. Emir ve ferman sizindir” (Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447, 29589).

Bu belgeden harcanan 8453 kuruşun “usule uygun olarak” harcanmadığı belirtilmiş, ancak “izin almaya vakit olmadığı” için bu durum mazur görülmüştür. Buradan da durumun bir anda geliştiği resmi keşif ve harcama prosedürünün işletilmesine dahi zaman bulunmadığı görülmektedir.

Konuyla ilgili dördüncü belge ise 27 Kasım 1859 tarihlidir. Bu belgenin içeriği şöyledir:

“Serasker Paşa’nın padişaha buyrulmak için ekleriyle beraber arz ettiği bir adet tezkere açıklamasından anlaşıldığı gibi, İzmir’de bulunan kışlanın acilen tamir edilmesi gereken yerlerin sekiz bin dört yüz kuruş masrafı bulunmaktadır. Maliye Hazinesinden bu masrafın kabul ve düzenlenmesi halinde emir ve ferman buyurulursa ona göre hareket edileceği arz edilir efendim. Kasım 1859

Arzımızdır

Düzenlenen işbu tezkere ile masrafın adı geçen hazineден ödenmesi için tezkere gönderilmiştir. Gereğinin yapılması için emir ve ferman sizindir. 27 Kasım 1859” (Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447, 29589).

Bu belgede ise 8400 kuruş olarak belirtilen masrafın “İzmir’de bulunan kışlanın acilen tamir edilmesi gereken yerleri” için gerektiği gibi bir ifade kullanılmaktadır. Padişahın olası ziyareti ve burada konaklaması için mekânın hazırlanmasına hiç değinilmemektedir.

03/10 Aralık 1859 tarihini taşıyan beşinci belge Maliye Nezareti’ne ve Seraskeriye’ye hitaben yazılmıştır ve içeriği şöyledir:

“İzmir’de bulunan kışlanın acilen tamir edilmesi gereken yerlerin sekiz bin dört yüz elli üç kuruş masrafı bulunmaktadır. Maliye Hazinesinden bu masrafın kabul ve düzenlenmesi ile ilgili seraskerinin tezkeresi ekleriyle beraber dipnotuna yazılan yazıyla padişah iradesi buyurulmak üzere gönderilmiştir. Düzenleme gereğince Maliye Nezaretine havale olunmasıyla tezkerenin iadesi konusu efendimindir. Serasker Paşa tarafından yapılan işaret üzerine, padişahın iradesi için mahallinden düzenlenen defter mazbatasının bir sureti gönderilmiştir. Durumun seraskere bildirilmekle hazinece irade düzenlenmesi gerektiği arz olunmuştur” (Osmanlı Arşivleri, A.}MKT.MHM. 172, 43).

Konu ile ilgili altıncı ve son belge 09/15 Aralık 1859 tarihini taşır. Seraskeriye’ye hitaben yazılan belgenin içeriği şöyledir:

“İzmir’de bulunan kışlanın acilen tamir edilmesi gereken yerlerin sekiz bin dört yüz elli üç kuruş masrafı bulunmaktadır. Maliye Hazinesinden bu masrafın kabul ve düzenlenmesi ile ilgili seraskerinin tezkeresi ekleriyle beraber dipnotuna yazılan yazıyla padişah iradesi buyurulmak üzere gönderilmiştir. Düzenleme gereğince Maliye Nezaretine havale olunmasıyla tezkerenin iadesi edilmesi hususu efendimindir” (Osmanlı Arşivleri, A.}MKT.NZD. 298, 88).

Son iki belgede yine padişahın İzmir’e gelme ve Sarıkışla’da konaklama olasılığına değinilmeden 8453 kuruşluk masrafın Sarıkışla’nın *“acilen tamir edilmesi gereken yerlerin”* tamiri için harcandığı beyan edilmektedir.

DEĞERLENDİRME

Gerçekleşmeyen bir ziyarete yönelik hazırlıkları içeren bu belge dizisinden dönemin protokol geleneklerinden mimari etkinliklerine kadar bir dizi bilgi ve yorum üretilebilir. Bununla birlikte belgelerde kullanılan ifadelerin süreç içerisinde farklılaşması da bazı yorumlara olanak tanımaktadır.

İlk olarak yapılan hazırlıkların Sultan Abdülmecid’in 1856 Islahat Fermanı ile bilhassa gayrimüslimlerle devlet arasında yeniden inşa edilen ilişkilerin teftişini amaçladığı Selanik-Sakız gezisinde Sakız’a kadar gelmişken ciddi bir gayrimüslim nüfusa sahip İzmir’e[†] de uğraması olasılığı üzerine gerçekleştirildiğini düşünmek akla yatkındır. Yazışmalarda padişahın İzmir’e uğrayabileceği yönünde haber alındığı iletilmekle birlikte bu haberin kaynağı ve içeriği bilinmemektedir. Ancak bu habere ve tüm hazırlıklara rağmen 1859 Selanik-Sakız gezisinde padişahın İzmir’e uğramadığı, beklenmedik biçimde Sakız’da sadece 6 saat kaldıktan sonra İstanbul’a geri döndüğü bilinmektedir. Bu dönüş kararının ne tür bir terslik, memnuniyetsizlik veya zorunluluk üzerine alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak padişah İzmir’e uğramayı düşünüyorduyorsa bile bu duruma yol açan nedenler İzmir’e uğramasını da engellemiş, kentteki tüm hazırlıklar boşa gitmiş gibi görünmektedir.

Gerçekleşmeyen bu ziyareti konu alan belgeler göz önünde bulundurulacak olursa, padişahın kentte kalacağı sürede konaklaması için Sarıkışla binasının en azından bir seçenek olarak düşünüldüğü görülmektedir. Bu seçimin saray tarafından mı yapıldığı veya kentin ileri gelenleri tarafından mı Sarıkışla’nın uygun görüldüğü yönünde bir bilgi bulunmamaktadır. 1829 yılında inşa edilen Sarıkışla’nın kentin en büyük ve denizden yaklaşırken şüphesiz en dikkat çekici binası ve o dönem için kentte merkezi otoritenin en güçlü ve somut temsilcisi olduğu düşünülecek olursa padişahın konaklaması için uygun binalar arasında olduğu düşünülebilir[‡]. Bunun yanı sıra Sarıkışla’nın o dönem için İzmir’deki en güvenli bina olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Dolayısıyla yapının temsiliyeti ve konumunun yanı sıra güvenlik endişesi konaklama için bu binanın seçilmesindeki etkenler olabilir. Ancak bu argümanlardan çok daha güçlü karşıt argümanlar da vardır.

Yukarıda değinildiği gibi, Sultan Abdülmecid’den 4 sene sonra İzmir’e gelen ardılı Sultan Abdülaziz Sarıkışla’da konaklamamıştır. Hatta belki çok kısa bir ziyaret dışında binaya uğramamış bile olabilir. Padişah, birçok kent elitinin konaklarında uzun süreler zaman geçirmiş, konaklamak içinse yatını tercih etmiştir. Sultan Abdülmecid’in de önceki gezilerinde konaklamak için kırsal alanda Otağ-ı Hümayun’u, erişilebilir bir uzaklıkta bulunuyorsa yatını, büyük yerleşimlerde ise saray, konak gibi yörenin ileri gelenlerine ait üstün nitelikli konutları tercih ettiği görülmektedir. Her iki padişahın da Sarıkışla veya benzeri bir kışla yapısında konakladığına dair bir aktarım bulunmamaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Sarıkışla’nın niçin potansiyel bir konaklama yapısı olarak düşünüldüğü ve dekoratif hazırlıklara girildiği sorusu daha ilginç bir hal alır.

Sarıkışla’nın kısıtlı kaynaklarla ve sade bir anlayışla inşa edildiği, inşasının hemen ardından bakıma muhtaç bir bina haline geldiği bilinmektedir (Alpaslan ve Gülenç, 2019, 34). Tadilat raporundan da anlaşılacağı gibi yapı, padişah ve maiyetinin konaklaması için gereken konfor şartlarını sağlayamamakla birlikte konaklama mekânlarının dışında, acilen tamir edilmesi gereken sorunlara da sahiptir.

Belgelerdeki süreçte değişen ifadeler de yaşananlar üzerine bazı varsayımlara olanak tanır. Tadilatı konu alan 10 Ekim ve 1 Kasım tarihli belgelerde padişahın gelme olasılığı üzerine iç-dış tamirat ve onarımdan bahsedilirken 9 Kasım tarihli belgede ise harcamaların usule uygun olmadığı ancak gerekli izinleri almak için

[†] İzmir’in 19. Yüzyılın ortalarındaki demografik yapısı hakkında Alpaslan, (2015) ve Beyru, (2011) kaynaklarına bakılabilir.

[‡] Sarıkışla hakkında detaylı bilgi için Alpaslan ve Güleç (2019) kaynağına bakılabilir.

vakit olmadığı için bir defaya mahsus olmak üzere harcamaların onaylanması talebi söz konusudur. Usulsüzlüğe dair bu vurgunun ardından gelen 27 Kasım, 03/10 Aralık ve 09/15 Aralık tarihli belgelerde ise “kışlanın acilen tamir edilmesi gereken yerleri” ifadeleri görünmeye başlar. Sarıkışla'nın yukarıda değinildiği gibi başkentteki benzerlerine göre oldukça mütevazı bir yapı olduğu düşünülürse padişahın İzmir'e uğrama olasılığı bahane edilerek -belki de padişahın konfor gereksiniminden tamamen ya da kısmen bağımsız- acil bazı onarımların yapılmış olabileceği akla gelmektedir. Ancak gerek belgelerde tarif edilen onarımların somut karşılıklarına dair günümüzde herhangi bir ipucu olmaması, gerekse arşiv belgelerinin sayı ve içerik olarak kısıtlılığı nedeni ile bu olasılığın ne kadar güçlü olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak yukarıda yapılan irdemelerin ışığında, Abdülaziz'in İzmir'e uğraması kesin değilken ve Sarıkışla'da konaklama olasılığın neredeyse hiç olmamasına rağmen yapılan masrafların padişah için bir dekorasyon çabasıyla ziyade binanın acil onarım gerektiren kısımlarının tadilatı için olduğu ve konaklama olasılığının da bir nevi bahane olarak kullanıldığı yönündeki olasılık daha ağır basıyor gibi görünmektedir.

Her ne kadar tadilatın içeriği hakkında şüpheler bulunsa da en azından belgelere yansıyan kelimelerden padişah için uygun görülen odanın teşrifatına ilişkin bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Örneğin “Taht Odası” olarak anılan, padişahın konaklayacağı odanın duvarlarının kadifeli ve yıldızlı duvar kağıtları ile kaplandığı -ya da en azından böyle kayda geçirilmesinin uygun görüldüğü- anlaşılmaktadır. Odanın zemini için mısır hasır alınmıştır. Ancak hasır, konfor ve prestij olarak uygun bir zemin kaplaması olamayacağından halıların altına serilmek üzere alınmış olması daha büyük olasılıktır. Yine söz konusu listeden kapı ve pencerelerin açma kolu ve benzeri görünen eklentileri için pirinç elemanlar alındığı görülmektedir. Pencereleri örtmek üzere imal edilen perdelerin “dallı tülbent” ve “izovice basması” olmak üzere iki farklı malzemeden imal edildiği anlaşılmaktadır. Bir diğer kalem de pencerelerin dışına eklenen çubeli tentedir. Birkaç kalemde geçen “çübe, çünbe” gibi okunan bu sözcük oklava anlamına gelen “çube” olmalıdır. Burada oklavadan kasıt tentenin belli bir formda durmasını sağlamak üzere kenarlarına veya enlemesine geçirilen ahşap elemanlar olabilir.

Padişah'ın ve maiyetinin konaklaması için yapılan tadilatın yanı sıra Sarıkışla'nın gereksinim duyduğu bazı onarımların toplam masrafı 8453 kuruş olarak kayda geçirilmiştir. Bu bedelin günümüz karşılığını tam olarak söylemek mümkün olmamakla birlikte fikir vermesi açısından birkaç kıyaslama yapılabilir. 1844 yılı ölçütlerine göre 1 kuruşun içerdiği saf gümüş miktarı 1 gram olduğu (İslam Ansiklopedisi, b.t.) göz önünde bulundurularak toplam maliyetin 8453 gram gümüşe mal olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu değer, 1 gram gümüşün 3 TL⁵ olduğu günümüze çevrilecek olursa, 25.359 TL'ye karşılık gelmektedir. Bir başka yöntem olarak 135 kg. alçının 14 kuruşa alındığı üzerinden bir hesap yapılacak olursa, bugün 1 kg. alçı 0,3 TL olarak kabul edilerek, 135 kg. alçı 40,5 TL'ye, dolayısıyla 1 kuruş yaklaşık olarak 2,9 TL'ye, 8453 kuruş ise 24.514 TL'ye karşılık gelmektedir.

Gümüş ve alçı değerleri üzerinden yapılan hesaplara dayanılarak Sarıkışla'nın acil onarımları da dahil olmak üzere tüm tadilatın günümüz değeriyle yaklaşık 20.000-30.000 TL arasında bir maliyeti olduğu görülmektedir. Bu kıyaslamayla, eğer padişahın ve maiyetinin konaklaması için gereken tadilat bu liste ile sınırlı ise yapılan hazırlığın oldukça mütevazı olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Alpaslan, İ. H. (2015). 19. Yüzyılda İzmir'in Demografik ve Mekânsal Durumu, *Ege Mimarlık*, 89-90, 46-49.

Alpaslan, İ. H. ve Gülenç, A. E. (2019). İzmir Sarıkışla'nın İnşa Evreleri, *TÜBA-KED*, 19, 29-46.

Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul: Literatür Yayınları.

Çakılcı, D. (2017). Unutulmuş Bir Seyâhat-İ Hümâyûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti”, *Tarih Dergisi*, 65, 63-98.

Ege Üniversitesi (2020). *Ege Üniversitesi*. Web adresinden 28 Ekim 2020 tarihinde erişildi: <http://ebp.ege.edu.tr>

Gardey, L. (1865), *Voyage Du Sultan Abd-ul-Aziz de Stamboul Au Caire*, Paris: E. Dentu, Palais Royal.

⁵ Makalenin yazıldığı 2019 yılında 3 TL olan gümüş fiyatı Ekim 2020'de 6,2 TL'ye çıkmış, dolayısıyla toplam maliyet de 25.359 TL'den 54.409 TL'ye çıkmıştır. Günümüz ülke ekonomisinin kırılganlığından kaynaklanan bu ani değişimler net bir sonuca varmayı güçleştirmekle birlikte yine de sonuç paragrafını geçersiz hale düşürmediği düşünülmektedir.

- İslam Ansiklopedisi. (2020), *Kuruş Maddesi*. Web adresinden 28 Ekim 2020 tarihinde erişildi:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kurus>
- Kaya, S. (2015), *Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Web adresinden 28 Ekim 2020 tarihinde erişildi:
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Korkmaz, Ş. (2012), Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47, 303-318.
- Maeso, J. L. ve Lesvigne, M. V. (editörler) (2013), *18. Ve 19. Yüzyıllarda İzmir: Batılı Bir Bakış*, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Mercan, M. (2009), Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1, 81-100.
- Mercan, M. (2017), Osmanlı Padişahlarının Yurtiçi Gezileri (Bir Kronoloji Denemesi), *A. Ü. Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60, 461-474.
- Osmanlı Arşivleri, A.}MKT.MHM. 172, 43.
- Osmanlı Arşivleri, A.}MKT.NZD. 298, 88.
- Osmanlı Arşivleri, A. MKT. UM. 358-89.
- Osmanlı Arşivleri, İ. DH. 447, 29589.
- Özger, Y. (2011), Sultan Abdülmecid'in Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Gezisi (1 Haziran 1850 – 24 Haziran 1850), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 193, 1-24.

ORCID ID:

H. İbrahim ALPASLAN (0000-0003-2954-1399)